

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE DİYARBAKIR

~~EDİTÖRLER~~

Oktay BOZAN

Hakan ASAN

Hatip YILDIZ

Mehmet Salih ERPOLAT

TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE DİYARBAKIR CİLT 3

Editörler: Oktay Bozan, Hakan Asan, Hatip Yıldız, Mehmet Salih Erpolat

MANAS YAYINLARI: NO: 81

ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ DİZİSİ NO: 53

Dizgi ve Sayfa Düzeni: Oktay BOZAN

Kapak Tasarım: Mehmet AKBOZ

Baskı:

Sistem Ofset ve Matbaacılık

Strazburg Cad. No: 31/17

Tlf: (0312 2291881) SIHHİYE / ANKARA

Ocak 2019 / 250 Adet

ISBN: 978-975-6089-82-8

Nail Bey Mah. Vali Fahri Bey Cad.

Huzur İş Merkezi Kat: 5/14 ELAZIĞ

Tlf / Belgegeçer: 0 424 237 13 15

e posta: manasyayincilik@hotmail.com

www.manasyayincilik.com

TANZİMAT DÖNEMİ ALİMLERİNDEN ALİ EMİRİ'NİN “MİR'ATÜ'L-FEVÂİD Fİ TERÂCİMİ MEŞÂHİRİ AMİD” ADLI ESERİNDE DİYARBAKIR KADILARI

Mahsum ASLAN*
Abdulgalip ASLAN**

ÖZET

Diyarbakır/Amid şehrine yerleşim, milattan önce 7000'li yıllara dayandırılmaktadır. Meyyâfârkin (Silvan) ile birlikte Mezopotamya'nın en eski şehirlerinden biridir. Hz. Ömer döneminde komutan İyad b. Ğanem tarafından 17/639 yılında fethedilmiştir. Fethedildiği günden itibaren günümüze kadar Diyarbakır/Amid'de, Amidî ya da Meyyâfârkin'e nispetle Fârikî nisbelerini taşıyan birçok âlim ve fakih yetişmiştir. Bunlardan bir kısmı bilinmekte, ancak çoğu hala bilinmemektedir.

Tanzimat dönemi Diyarbakır'ın önemli ilim adamlarından ve Millet kütüphanesinin kurucusu olan Ali Emîrî de bu eksikliği hissetmiş olacak ki “Miratü'l-Fevâid Fî Terâcimi Meşâhir-i Amid” adlı eserini yazmıştır. Emîrî, eserinde Diyarbakır'a mal olmuş önemli ilim adamlarını tanıtmaktadır. Biz de çalışmamızda Ali Emîrî'nin bu eserinde geçen Diyarbakır kadılarını tanıttık ve önemli hususiyetlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır/Amid, Ali Emîrî, Mir'âtü'l-Fevâid, Kadı.

THE DİYARBAKIR'S JUDGES IN PERIOD OF TANZİMAT FROM ALİ EMİRİ WORK “MİR'ATU'L-FEVAİD Fİ TERACİMİ MESAHİRİ AMİD

ABSTRACT

The settlement of Diyarbakır / Amid is based on 7000 years B. Cand Diyarbakır is one of the oldest cities in Mesopotamia with Meyyafarkin (Silvan). It was conquered by Iyad b. Ganem in 17/639 in period of Hz. Omer. Also, from the day of conquest to today, there are many Farikin canonist and scholar trained relative to Meyyafarkin and Amidî. Most of them partly known. Ali Emîrî was an important scholar and founder of national library in period of Tanzimat, he understood the lack of this situation and wrote “Miratü'l-Fevaid Fî Teracimi Meşahir-i Amid”. Emiri introduces well known scholar in Diyarbakır in his own work. In this study we will introduce Diyarbakır's judges from Ali Emiri work and talk about their features.

Keywords: Diyarbakır/Amid, Ali Emiri, MiratülFevaid, Judge.

Giriş

Diyarbakır şehri tarih boyunca çeşitli isimlerle anılmıştır. Bu isimlerden biri de Amid'dir. “Amid” adının Asur hükümdarı Adad-Nirârî (M.Ö. 1310-1281)'den kalmış olan bir kılıç kabzasında Amedî veya Amidî şeklinde yazılmış yazıda görülmektedir. Roma döneminde Diyarbakır'a “Amida” adı verildiği, Kostentinus döneminde ise kente bir süre

*Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-posta: aslanmahsum@hotmail.com

**Arş. Gör., Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, e-posta: diwan1982@hotmail.com

“Augusto” adı verildiği ifade edilmektedir.¹ Diyar-ı Bekr bölgesinin bir kenti olduğundan Diyarbekir adını alan bu kent, 1937 yılında Diyarbakır olarak değiştirildiğini görmekteyiz.²

Hız. Ömer döneminde komutan İyad b. Ğanem tarafından 17/639 yılında fethedilen Amid, ilk önce Emeviler, 750 yılından itibaren Abbasiler, daha sonra sırasıyla şu devletlerin hakimiyeti altına girmiştir: Hamdânîler(930-980)Büveyhoğulları (980-984), Mervânîler (984/1085), Selçuklular (1085-1183), Yinaloğulları, Artuklular (1183-1232),Eyyübîler (1232-1240), Anadolu Selçukluları (1240-1302), Mardin Artukluları (1302-1394), Timur Devleti (1394), Akkoyunlular (1507), Şah İsmail (Kısa Bir Süre), Osmanlılar (1515 yılından itibaren) ve Türkiye.

Tarihte Amid/Amed/Diyar-ı Bekir ve Diyarbakır olarak anılan bu şehirde Amidî nisbesini taşıyan alimler olduğu gibi şu an Diyarbakır’ın önemli bir ilçesi olan SilvanMeyyâfârkin adından Fârikî’i nisbesini alan âlimler de vardır. Onlardan bazıları şunlardır: Arap dili ve edebiyatı eleştirmenlerinden ve hattatlardanEbü’l-Kasım Hasan b. Bişr el-Amidî (ö. 371/981), Hamdânîler döneminin ünlü hatibi İbn Nübâte el-Fârikî,(ö. 374/984), Mervânîler döneminönemli Hanbelî fakihlerinden Ebü’l-Hasan Ali el-Amidî (ö. 467/1075), Şâfiî mezhebi furû-i fıkıh alanının mümtaz ismi Ebubekr Muhammed el-Kaffâl eş-Şâfiî el-Mustazhirî (v. 507/1114), Tarih-i Meyyâfârkin (Silvan Tarihi) adlı eseriyle şöhret bulmuş, Mervânîler döneminin ünlü tarihçisi İbnü’l-Ezrak el-Farikî (v.571/1176), cedel ilminde tanınmış Hanefî fıkıh âlimi Ebû Hâmid Rüknuddîn Muhammed b. Muhammed el-Amîdî (ö. 615/1218),kelâm ve usûl-i fıkıh âlimi Seyfüddin el-Amidî (ö.630/1233), Ortaçağ İslam tarihçisi ve muhaddisi Zehebî (ö. 748/1348), Fatihin hocası Mollâ Gürânî (ö. 893/1488), Siyerciliği ve Tarihçiliği ile ünlü olan ve “Târîhu’l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi’n-Nefîs” adlı eserin müellifi Hüseyin b. Muhammed b. Hasan el-Amidî (ö.966/1559) ve Ali Emîrî(1857-1924) bunlardan bir kaçıdır.

Tarihe bakıldığında Diyarbakır’ın ilim ve âlimler açısından ne kadar münbit bir şehir olduğu görülür. Ali Emîrî, bu hususu şöyle dile getirmektedir: “Devlet adına okutulup, uğruna bir sürü masraf edilenlerin, Bab-ı Ali’de eğitim görenlerin, yurt dışına gönderilenlerin, benim gibi ibtidâi bir adama göre dahi olmaları gerekmez mi? madem ki durum böyledir, o halde yüz binler sarf edip Darülfünûn’lar açmaya, milyonlar harcanıp Avrupa’ya talebe göndermeye ne gerek vardır. Talebeyi benim tahsilimi yaptığım

¹Ayşe Demirtaş, *İslam Fethine Kadar Diyarbakır*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 94.

²Oktay Bozan, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır 1918-1923*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016, s. 15.

Diyarbakır'a gönderiniz. Hem devlet bu büyük masraflardan kurtulur, hem de her talebe benim gibi, müstesna bir edip ve âlim olarak yetişir.”³Ali Emîrî'nin bu sözleri Diyarbakır'ın bir ilim merkezi olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Ali Emîrî Efendi, bir başka yazısında, kendisinin iyi yetişmesinde, kıymetli muallimler elinde öğrenim görmüş olması ve çocukluk yıllarında Diyarbakır'da, gittiği her evde üç dört bin kitapla karşılaşmasının etkili olduğunu belirtmektedir.⁴ Bu ifadeleri dikkate aldığımızdayukarıda isimlerini zikrettiğimiz müstesna âlimlerin geçmişte bu topraklarda yetişmesinin tesadüfi olmadığı kanaatine ulaşmaktayız.

Biz de bu tebliğde Diyarbakır'ın önemli şahsiyetlerinden olan Ali Emîrî'nin “Mir'âtü'l-Fevâid fi Terâcimi Meşâhiri Amid” adlı eserinde bahsi geçen Diyarbakır'ın kadılarını ele aldık. Diyarbakır'a mal olmuş bu kadıların aynı zamanda fakihlerin tanıtılmasının ve ilim dünyasına kazandırılmasının önemli olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca Osmanlı döneminde yaşamış olan kadıların biyografilerine yönelik yapılacak çalışmalara katkı sunacağı ve bu minvalde yapılacak araştırmalara bir nebze de olsa fayda sağlayacağını umuyoruz.

Ali Emîrî (v. 1340/1924) ve Mir'âtü'l-Fevâid Adlı Eseri

Hayatı ve Eserleri

Ali Emîrî hem Tanzimat dönemi hem de Cumhuriyet döneminde yaşamış olan biyografi yazarı ve Millet kütüphanesinin kurucusudur. 1274/1857 yılında ilim ve irfan sahibi bir ailenin ferdi olarak Diyarbakır'da doğdu. Ali Emîrî, Seyyid Mehmed Şerif Çelebi'in oğlu, Osmanlı'nın 17. Yüzyıl şairlerinden Emîrî'nin torunlarından. Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlayan Ali Emîrî, eğitimine ilk başta Sülûkiye Sıbyân Mektebi'nde başladı. Mehmed Şaban Kâmi'denalet ilimleri (nahiv, sarf, mantık vb.) ve hat derslerini aldıktan sonra Siirt Şirvan kaymakamı olan dayısı Abdulfettâh Fethî Efendi'nin yanına giderek Farsçayı öğrendi. Yine bu dönemde Şirvan naibi olan Nevinli Mehmed Emin Efendi'den Arapça öğrendi. Mardin'de Kasım Paşa (Kâsimiyye) Medresesi'nin müderrisi Ahmed Hilmi Efendi ve Fethullah Feyzi gibi zatlardan da dersler alan Emîrî, Gülistan, Avâmil, İzhâr, Kâfiye, İsâgucî, Fenârî, Muhtasarü'l-Me'ânî, Mantık, Mutavvel, Hâşiyetu Gelenbevî fi'l-Akâid ve kıraâtla ilgili eserleri okudu. Ayrıca astronomi ile ilgili eserleri de

³ Ali Emîrî. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuâsı*, Yıl: 2, Sayı: 19, İstanbul (30 Eylül) 1335, s. 445-446.

⁴ Emîrî, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuâsı*, Sayı: 4, s. 79.

okudu. İyi düzeyde Arapça ve Farsça bilen Emîrî, Mehmet Şaban Kamî'nin teşvikiyle daha küçük yaşta iken şiire yöneldi.⁵

1875'te Osmanlı Devleti için yeni bir ilim sayılan telgraf ilmine ilgi duymuş ve telgrafçı olmuştur. Mardin Tahrirât Kalemi Kâtipliğine başlayarak ilk memuriyet hayatına başlamış olan Emîrî, 1878'de Abidin Paşa'nın yanına Islahat Heyeti Kâtibi (müsevvid) olarak girmiş; onunla birlikte Harput, Sivas, Selânik ve Atina'ya gitmiştir. Otuz yıla yakın süren devlet hizmetinde; Sis (Kozan), Adana, Leskovik, Kırşehir, Trablusşam, Elâzığ, Erzurum, Yanya, İşkodra, Halep ve Yemen'de başkâtiplik, sancakmuhasebeciliği, defterdarlık, maliye müfettişliği ve aşar müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuştur. Emekliye ayrıldıktan sonra Milli Tetebbular Encümeni, Tasnif-i Vesâik-i Tarihiyye Encümeni Başkanlığı ve Tarih-i Osmanî Encümeni üyeliği gibi çeşitli encümenlerde başkan ya da üye olarak tarih, kültür ve arşiv ağırlıklı çalışmalarını sürdürmüştür.⁶

Diyarbakır'a mal olmuş önemli bir şahsiyet olan Ali Emîrî, zekâsı, kitap aşkı ve tarihçiliğiyle öne çıkmıştır. Hayatı boyunca İslam aleminin kültür merkezlerini dolaşarak birçok önemli kitaplar toplamış ve bu çabalarıyla ilmini ve milletinin kültürünü yükseltmeye çalışmış önemli bir ilim adamıdır. Topladığı değerli kitaplar ile İstanbul'da kendisine tahsis edilen Feyzullah Efendi Medresesi'nde bir kütüphane kurmuştur. Bütün ısrarlara rağmen kütüphaneye kendi ismini değil de "Ben bu kitapları millet için topladım ve millete vakfediyorum" diyerek kütüphaneye "Millet Kütüphanesi" adını koymuştur. Kütüphane halen İstanbul'un Fatih semtinde hizmet vermektedir.⁷ Ömrünün sonlarına doğru önemli eserleri neşretmekle uğraşmıştır. Bu eserlerden birisi de Türkçe'ye büyük bir hizmet olarak kabul edilen Kaşgarlı Mahmud'un "Divân-ı Lügat-i Türk" adlı eseridir.

Ali Emîrî'nin diğer eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Âmid (Sevdâ-yı Âmid ya da Âmid-i Sevdâ) Mecmuası⁸

2. Abâu'l-Akvâm (Kavimlerin Ataları)⁹

3. Acâibü'l-Letâif (Çin (Hitay) Seyahatnamesi)¹⁰

⁵Kemal Çelik, *Ali Emîrî Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 6-7.

⁶Abdülmecit İslamoğlu, *Ali Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmûası'nda Yer Alan İki Na'tı*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt: 12, Sayı: 3, 2012 ss. 87-117.

⁷Ali Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id fî Terâcimi Meşâhîri Âmid*, Tenkitli neşir: Günay Kut-Mesud-Öğmen-Abdullah Demir, c. 1, s. 13.

⁸Altı sayı yayınlanmıştır. Diyarbakır 1324-1335. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Gazete-Mecmûa (nr. 570) bölümünde mevcuttur.

⁹Ali Emîrî'nin gençlik yıllarında böyle bir eseri yazdığı ifade edilmekte, ancak araştırdığımız kadarıyla bu eser kayıp olduğu görülmektedir.

4. Asafnâme¹¹
- Câm-ı Cem Âyin (Silsile-i Osmânî)¹²
6. Cevâhirü'l-Mülûk¹³
7. Divan¹⁴
8. DiyarbakırlıBâzıZevâtınTerceme-i Halleri¹⁵
9. Durûb-i Emsâl¹⁶
10. Enmuzec Tercümesi¹⁷
11. Esami Şuara-i Amid¹⁸
12. Ezhar-ı Hakikat¹⁹

---

¹⁰ Küçük Çelebizâde İsmail Asım (v. 1373/)'ın bu eserini, Nevâdirü'l-Eslâf adını verdiği dizide yayımlamıştır. (Çeviri) Eminpaşazade Mir Emin Hattı, Tezhipli. H. 1024. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, (nr. 826, 827, 828) üç nüshası mevcuttur.

¹¹Emîrî, Abdülmümin Lütüfî Paşa'nın devlet işlerinin nasıl yürütülmesi gerektiğini anlatan bu eserini "Nevâdirü'l-Eslâf" dizisinde yayımlamıştır. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî (nr. 7)'de bir nüshası bulunmaktadır.

¹²Oğuzlar'ın Bayat boyuna mensup bir Türk olan Hasan b. MahmudBayâtî'nin Cem Sultan'nın isteğiyle 886/1481 yılında Kabe'de kaleme aldığı ve Osmanlı hanedanının ataları hakkında tarihi bilgiler veren bu eseri, Ali Emîrî "Nevâdirü'l-Eslâf" dizisinde yayımlamıştır. Eser 1331/ yılında Kader Matbaası basılmıştır. Yazma nüshası da Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları (nr. 1943) mevcuttur.

¹³Ali Emîrî, Osmanlı Tarih ve Edebiyat mecmuasında, padişah ve şehzâdelerin şiirlerine yazılan tahmisleri toplamakta olduğunu, otuz bin beyitten fazla olan bu eseri "Cevâhirü'l-Mülûk" adıyla neşretmeye başladığını söyler. Kanuni'ye ayrılan bölümün 13 forma olduğunu, birinci cildin yirmi altı formaya ve on beşbin beyte yaklaşacağını söyledikten sonra bu çalışmanın yarım kaldığını belirtir. Nüshası Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî (nr. 755) bulunmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Ali Emîrî, *Cevâhirü'l-Mülûk*, Haz. Doç. Dr. Halil Çeçen, Doç. Dr. İdris Kadioğlu, Yrd. Doç. Dr. Ramazan Sarıçiçek, Diyarbakır Valiliği Kültür SanatYayımları, Diyarbakır, 2013, s. 18.

¹⁴Millet Kütüphanesi Ali Emîrî (nr. 37, 38, 39)'de üç nüshası mevcuttur. Daha fazla bilgi için bk.Sefer Serin, *Diyarbakırlı Ali Emîrî Divanı*, İnceleme-Metin, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2007; Mustafa Uğurlu Arslan, *Ali Emîrî Efendi ve Dîvânı*, (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

¹⁵Millet Kütüphanesi Ali Emîrî (nr. 750) bir nüshası mevcuttur.

¹⁶Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Edebiyat (nr. 282, 283, 284) bölümünde üç nüshası bulunmaktadır.

¹⁷Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Müteferrik (nr. 9774) bölümünde bir nüshası mevcuttur."Enmuzec" adlı eser,467/1075 yılında doğmuş 538/1143 yılında vefat etmiş olan Zemahşerî'nin telif ettiği bir eserdir. "El-Mufassal" isimli kitabın özetlenerek yeniden ele alınmış şeklidir. İstanbul ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Bu eser Ali Emîrî tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir ancak bu tercümeden şimdiye kadar kimsenin haberi bulunmamakta idi.Fatihte Vatan caddesinde adının verilen "Ali Emîrî Efendi Kültür Merkezi"nin açılışından kısa bir süre önce bulunup, kayıt edilmiş ve açılış Sempozyumunda Kırklareli Üniv. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyelerinden Yrd. Doç.Dr. Raşit Gündoğdu tarafından tanıtılmıştır. Ancak bu tercümenin son beş sayfası eksiktir. (Yayıma hazırlamaktadır). Daha fazla bilgi için bk. Melek Gençboyacı, *Diyarbakır'dan İstanbul'a Ali Emîrî Efendi*, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, ISSN: 1308-9633 Sayı: VII, Nisan 2012, ss. 210-247, s. 221.

¹⁸Müellif nüshasıyla Millet Kütüphanesi'nde (nr. 781/1) bir nüshası mevcuttur. Daha fazla bilgi için bk. Galip Güner, Nurhan Güner, *Esâmi-i Şu'arâ-yı Amid*, Anıl Matbaa ve Ciltevi. Ankara 2003; Hasan Yılmaztürk, *Esâmi-i Şu'arâ-yı Amid'in Tenkidli Metni*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 1999.

¹⁹Kader Matbaası tarafından 1334/1918 yılında yayınlanmış olan eser, Emîrî, görev gereği Berat sancağından Luşne'de bulunduğu sırada 1316/1900 yılında hikemî tarzda ve kırksekiz saat gibi kısa bir sürede kaleme

13. İşkodra Vilayeti Osmanlı Őairleri²⁰

14. Kaşgarlı Mahmud'un "Divân-ı Lügati't-Türk" adlı eserini kritiğini Kilisli Rifat Bilge ile yaparak yayınlamıştır.²¹

15. Kitâbü'l-Eğânî (Őarkılar Kitabı)²²

16. Levâmiu'l-Hamîdiyye²³

17. Lam-ı Cem-i Âyin

18. Mardin Mülûk-i Artukıyye Târîhi ve Kitâbeleri Vesâir Vesâik-i Mühimme²⁴

19. Mir'âtu'l-Fevâid Mukaddimesi²⁵

20. Mir'âtu'l-Fevâid fi Tercimeti Meşâhiri Âmid

21. Muhasebe-i Ebediyye²⁶

22. Nizamü'd-Düvel²⁷

23. Osmanlı Őairleri²⁸

24. Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası.²⁹

---

almış olduğu Ezhâr-ı Hakikat (Hakikat Çiçekleri) ismini verdiği bu eser hacim bakımından küçük, fakat içindeki ifade ve mana bütünlüğu çerçevesinde zengindir. 220 hikmetli sözleri ifade eden cümlelerden ibarettir. Manzum bir eserdir. Daha fazla bilgi için bk. M. Said Mermutlu, *Ali Emîri'nin Ezhar-ı Hakikat'ı, e-Şarkiyat İلمي Araştırmalar Dergisi*, ISSN: 1308-9633 Sayı: V, Nisan, 2011, ss. 112-139.

²⁰İkdâm gazetesinde tefrika (29 adet) olarak yayınlamıştır. Gazete makaleleri kesilerek eser haline getirilmiştir. Millet Kütüphanesi Ali Emîri Koleksiyonu'nda (nr. 1190) bir nüshası mevcuttur. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Hakan T. Karateke, *İşkodra Şairleri ve Ali Emîri'nin Diğer Eserleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.

²¹Daha fazla bilgi için bk. Melek Gençboyacı, "*Ali Emîri Efendi ve Divanulugati't-Türk*", 2. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Őoleni Bildirileri: Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi (28-30 Mayıs 2008), Ankara 2009, s. 251-260.

²²Arap yazarlardan Ebü'l-Ferec'incahiliyye devri Arap Őarkılarını derleyerek daha sonra Mısır'da yayınlanan eseri AliEmîri'nin Kırşehir muhasebeciliğininide iken Merzifoni İsmail Efendi ile birlikte tercüme etmiştir.

²³Ali Emîri'nin Sultan Abdulhamid'e övgü ve tebrik kasidelerinden bazılarını içermektedir. Padişah tarafından gümüş liyakat madalyasına uygun görülmüş ve altın yaldızlı olarak basılmıştır. İstanbul 1314/1896 yılında İstanbul Alem Matbaası tarafından basılmıştır.

²⁴Ali Emîri bu eserini "Kâtip Ferdi" müstear ismiyle yanlamıştır. Daha fazla bilgi için bk. Muhammed Yusuf Yaşar, *Ali Emîri ve Mardin Mülûk-i Artukıyye Tarihi ve KitâbeleriVesâirVesâik-i Mühimme Adlı Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

²⁵Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, Edebiyat, (nr. 562) bir nüshası mevcuttur.

²⁶Ali Emîri bu eserinde Âsâr-ı Müfide kütüphanesinden çıkan Yahya Divânı'nı tenkit etmiştir. Yazı önce İkdâm'da neşredildikten sonra, Ali Emîri tarafından kesilip bir deftereyapıştırılmak suretiyle oluşturulmuştur. Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, Edebiyat (nr. 523) bir nüshası bulunmaktadır.

²⁷Arařtırdığımız kadarıyla böyle bir eserine ulaşamadık.

²⁸Arařtırdığımız kadarıyla böyle bir eserine ulaşamadık

²⁹Millet Kütüphanesi Ali Emîri Koleksiyonu'nda(Nr. 571-73) mevcuttur. Otuz bir sayı halinde yayınlanan bu dergi ile ilgili daha fazla bilgi için bk. İslamoğlu, *Ali Emîri'nin Osmanlı Tarih Ve Edebiyat Mecmûası'nda Yer Alan İki Na'tu*, s. 117; Seher Erdoğan Çeltik, *Ali Emîri'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007; Tuncay

25. Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi (Dârü'l-Hilâfeti'l- Aliye)³⁰
26. Şeyh Emin Tokadî Hazretleri'nin Terceme-i Hâli.
27. Tarih ve Edebiyat³¹
28. Taselya Osmanlı Şâirleri³²
29. Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid³³
30. Tunus Tarihi³⁴
31. Tuhfetü'l-Leyliyye³⁵
32. Vesâikü'l-Âsâr³⁶
33. Yanya Şâirleri³⁷
34. Yavuz Sultan Selim'in Türkî Eş'arı'nın Tahmisi³⁸
35. Yemen Hâtırâtı³⁹

Kitaplara olan bağlılığından dolayı evlenmeyen Ali Emîrî, dindar, Peygamber sevdası, gelenekçi ve muhafazakâr bir anlayışa sahip olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte onu öven ve takdir edenler olduğu gibi onu beğenmeyen ve eleştirenler de olmuştur. M. Fuad Köprülü ve İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal bazı özelliklerinden dolayı onu eleştirmiştir. Ardından aralarında karşılıklı eleştiriler vuku bulmuştur. Sade bir yaşamı tercih eden Ali

---

Öztürk, Ali Emîrî Efendi-*Osmanlı Târîh ve Edebiyyât Mecmuası*, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2011

³⁰Daha ayrıntılı bilgi için bk. Abdulkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu, *Osmanlı Doğu Vilayetleri*, Bâbiâli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2008.

³¹Beş sayı olarak çıkan aylık dergidir. Bu dergi daha önce çıkan Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası'nın devamıdır. Ali Emîrî hem kendi şiirlerini hem de diğer şairlerin şiirlerine yer vermiştir. 1338/1922 tarihinde başlamış, 1339/1923 yılında son sayısı çıkmıştır.

³²Kemal Çelik "Bir Kitap Dostu Ali Emîrî" adlı eserinde bu eserin kayıp olduğunu ifade etmektedir.

³³Millet kütüphanesi Ali Emîrî, Tarih (nr. 782) bölümünde bir nüshası mevcuttur. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Kasım Hayber, *Tezkire-i Şuarâ-yıÂmid*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1996.

³⁴Yazma bir eser olduğu ifade edilir. Ancak eserle ilgili fazla bir bilgi mevcut değildir.

³⁵Araştırdığımız kadarıyla böyle bir esere ulaşamadık

³⁶Vesâikü'l-asar, Ali Emîrî'nin hazırlayıp bitiremediği bir nazire mecmuasıdır. Eser, besmele, hamdele, salvele diye klasik eserlerde görülen bir girişle başlar. Yazar, bu girişten sonra Osman Gazi'den o döneme kadarki şairlerin birbirleri için yazdıkları nazirelerden birer beyit almak üzere "Mecmaü'n-nezair" adıyla bir eser yazmak istediğinden bahseder. Daha fazla bilgi için bk. Seher Erdoğan Çeltik, *Ali Emîrî'nin Vesâikü'l-Âsâr'ı*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2009, Sayı: 51, ss. 259-274.

³⁷Ali Emîrî'nin Yanya vilayeti Leskovik Sancağı Muhasebeciliği (1888) bulunduğu sırada yazdığı bir eserdir. Millet Kütüphanesi Ali Emîrî (nr. 1190) bir nüshası bulunmaktadır.

³⁸Yavuz Sultan Selim'in Türkçe şiirlerinin tahmididir.

³⁹Ali Emîrî tarafından yazılarak Müşirliğe verilen Yemen'le ilgili bir istihbarat raporunu ihtiva etmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Yusuf Turan Günaydın, *Ali Emîrî-Yemen Hatıratı*, Hece Yayınları, Ankara, 2007; Yahya Yeşilyurt, *Ali Emîrî'nin Yemen Hâtırâtı*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.

Emîrî, 23 Ocak 1924'te İstanbul'da vefat etmiş, çok arzuladığı Fâtih Câmii hazînesine defnedilmiştir.⁴⁰

“Mir’âtu’l-Fevâid fî Tercimeti Meşâhir-i Amid” Adlı Eseri

Ali Emîrî'nin, yaşadığı dönemin Diyarbakır şehrini ve ilim adamlarını tanıtmaya Diyarbakır'ın tarihi için önemli bir katkıdır. Bu eser Diyarbakır ilim kültürü için çok değerli bilgiler ihtiva etmekte ve yeni çalışmaların oluşmasına kaynaklık etmesi açısından çok kıymetli olduğu görülmektedir.

Ali Emîrî bu eseri için şöyle der: “Velev ki bir satırlık olsun, bir Diyarbakır (Amid) vukuatına tesadüf edilir ümidiyle ele geçen bir kitabı sabahlara kadar ibtidadan intihasına değin gözden geçirmemek mümkün olmazdı.”⁴¹

Ali Emîrî bu esere 17-18 yaşlarında başladığını ve yirmi yaşında tamamladığını, eseri meydana getirirken çok zorluk çektiğini, gerekli kitapları araştırdıktan sonra bir yıldan fazla süreyle şehrin mezarlıklarını dolaşarak, memleketin seksen, doksan yaşlarında ihtiyarlarla görüşükten sonra üç sene içerisinde 1500 sayfayı aşkın bu eseri yazdığını belirtir.⁴²

Biyografi ilminde mahir olan Ali Emîrî, bu eserinde Diyarbakır'ın âlim, şeyh, hattat ve kadıları başta olmak üzere meşhur şahsiyetlerine alfabetik sıraya göre yer vermiştir. Mevcut eserde “elif” harfiyle başlayan biyografilerin yazıldığı cilt bulunmaktadır.

Bazı kaynaklara göre eserin aslında 6 cilt olduğu, diğer ciltlerin kayıp ya da Emîrî'nin yazmaya zaman bulamadığı ifade edilmektedir. Ancak mevcut ciltte bazı şahıslardan bahsederken söz konusu şahsın biyografisi “kâf” harfinde, “mîm” harfinde mesturdur” gibi ifadeler kullanması, eserin sadece iki ciltten ibaret olmadığını göstermektedir. Ayrıca “20 yaşında kitabı tamamladım” şeklindeki ifadesinde de eserin sadece elimizdeki iki ciltten ibaret olmadığı anlaşılmaktadır.

Ali Emîrî'nin Mir’âtu’l-Fevâid Adlı Eserinde Diyarbakır Kadıları

Osmanlı döneminde yargı “kadılık” kadılar tarafından yürütülmüştür. Kadılar bizzat padişah tarafından tayin edilmiştir.⁴³ Ancak bu görev daha sonra Şeyhülislam'a

⁴⁰Çelik, *Ali Emîrî Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri*, s. 29.

⁴¹Ali Emîrî, *Mir’âtu’l-Fevâid*, I, 89.

⁴²Yazma. Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonunda (nr. 563) bir nüshası mevcuttur. Daha fazla bilgi için bk. Yusuf Ziya Yörükan, *Ali Emîrî*, Yavuz Argıt Armağanı, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 340-361, s. 341.

⁴³İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 325.

verilmiştir.⁴⁴ Kadılık, Osmanlı Devleti'nde ilk kez Osman Gazi tarafından oluşturulmuştur. Sultan I. Murad zamanında da önceki İslam devletlerindeki kadi'l-kudatlığın benzeri kazaskerlik kurumu ihdas edilmiş ve kadıları artık fiilen bu makam tayin etmeye başlamıştır. Daha sonra bu makam, Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bunlar Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı adı verilen ve kaza, fetva ve öğretim işleriyle uğraşan sınıfın başı kabul edilmiştir. Osmanlı ülkesi kaza adını taşıyan yargı çevrelerine taksim edilmiştir. Bunların her birine medreselerin yüksek sınıflarından mezun olmuş, üstün ahlak, ilimveehliyet sahibi kimseler kadılığa seçilerek, iki yıllığına tayin edilmiştir. Sürenin bitiminde ise kadılar merkeze gelerek yeni bir göreve atanmalarını beklemiş, bu bekleme süresinde de medreselerde müderrislik yaparak nazari bilgilerini geliştirmişlerdir.⁴⁵

Kadılar, dava görmenin yanı sıra, buldukları yerin idare, maliye ve belediye işleriyle de görevliydi. O dönemde muayyen mahkeme binaları yoktu. Kadılar ya evlerinde veya camilerde davalara bakarlardı. Hatta bazen yolda giderken bile kadıya başvurup davasını arz edenler olur, hemen ayaküzeri dava görülüp karar verildiği olurdu.⁴⁶

Osmanlı devletinde kaza kadılıkları Anadolu'da on, Rumeli'de dokuz sınıfa ayrılmış olup, Diyarbakır kadılığı da XV. Yüzyıldan itibaren Mevleviyet payeli kadılıklara dahil edilmiş oldukları görülmektedir. Evliya Çelebi, Diyarbakır kadılığının 500 akçelik mevleviyet olduğunu kaydetmektedir. Enver Ziya Karal ise XIX. Yüzyılın ikinci yarısında vazife, yetki ve meratip silsilesi bakımından Diyarbakır kadılarının ikinci sınıf kadılara dahil olduklarını belirtmektedir.⁴⁷

Bazen kadılar, kendilerine kadılık vasıfları haiz kimselerden vekil ve naibler seçebilirdi. Uzak yerlere tayin edilen kadılar Kimi zaman görev yerlerine gitmeyerek merkezde kalır ve yerlerine naibleri gönderirdi.⁴⁸ Diyarbakır'a tayin edilen kadıların bir kısmı da Diyarbakır'a gelmeyerek işi naiblere tevdi ettikleri ifade edilmektedir.⁴⁹ Ancak Ali Emîrî'nin bu eserine baktığımızda bazı Diyarbakır kadılarının Diyarbakır'da ikamet

---

⁴⁴Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam" DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, c. 39, s. 92.

⁴⁵Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı S, 2005,417-439, s. 418.

⁴⁶Ekinci, Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü,s. 418.

⁴⁷Evliya Çelebi, Seyahatname, c. 4, s. 28; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. 6, s. 137, 138; Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), s. 325.

⁴⁸Ekinci, Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü,s. 418.

⁴⁹Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), s. 326,327.

ettikleri ve orada vefat ettikleri görülmektedir. Bundan Diyarbakır kadılarında bir kısmının Diyarbakır'a yerleştikleri anlaşılmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde biyografisi geçen kadıların hemen hemen tamamı Diyarbakır dışından, Anadolu'nun farklı şehirlerinden atanmış oldukları görülmekte ve halkının çoğu Şâfiî mezhebine mensup olan Diyarbakır'a atanan bu kadıların Hanefî mezhebine mensup oldukları görülmektedir.

Emîrî, bu eserle birlikte “Tezkîre-i Şu‘arâ-yı Amid” ve “Esâmi-i Şu‘arâ-yı Âmid” adlı eserlerinde Diyarbakır'ın bir ilim merkezi olduğunu göstermiş, bu şehirde yetişen ve fazla bilinmeyen şahsiyetleri, âlimleri, şairleri, kadıları ve meşâyih-i kirâmı ortaya çıkarmaya çalışmış ve Diyarbakır'la ilgili yapılan sonraki çalışmalara kaynaklık etmiştir.

Ali Emîrî'nin Osmanlıca yazdığı bu eserde biyografisi geçen kadıların bilinmesi İslam Hukuku Tarihi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle bu eserde bahsi geçen kadıları araştırdık. Eserde 18 kadının biyografisi verilmektedir. O kadılar şunlardır:

Kadı eş-Şeyh el-Hâcîbrâhîm b. Şahâbeddîn el-Âmidî (v. 820/1417)

Eş-Şeyh el-Hâcîbrâhîm el-Âmidî Mevlânâ ŞehâbeddînÂmidî hazretlerinin oğlu vebüyük mutasavvuf, tarikat piri İbrahim Gülşenî hazretlerinin de dedesidir. el-Hâcîbrâhîm el-Âmidî tahminen 710/1310 veya730/1329 senesinde Diyarbakır (Âmid)'de doğmuştur. Zamanında ilmiyle âmil, muttaki bir âlim olmuş, Doğu ve Batı'ya namı ulaştığından Acem ve Rûm diyarından kendisine fetva için sürekli müracaat edilmiştir. Ayrıca ilim tahsilinde nice kimseleri kemâlâta sevk etmiş, müritlerin nefis terbiyesi için birçok halvethane inşa ettirmiş, böylece pek çok insanın zahir ve batınını mamur eylediği ifade edilmektedir.⁵⁰

Akkoyunlu sultanlarından Sultân Hamza (836/1432-847/1443)⁵¹ gibi o zamanın birçok yöneticisi kendisine intisap etmelerine rağmen dünya onu zikir ve ilim neşrinden meşgul etmemiştir. Sultan Hamza'nın ısrarıyla Diyarbakır kadılığı görevini kabul etmiş, bir hafta geçmeden sultanın affına sığınarak kadılık görevini başkasına verilmesini istemiştir. Sultanın: “Sen sadâkate ve ilimde münferidsin, senin üzerine kaza farzdır” sözü üzerine kendisi: “Kazâ farz-ı kifayedir. Bu kadarkazâ bize kifayet eder” şeklinde cevap vermiştir.

⁵⁰Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî Terâcimi MeşâhîriÂmid*, c. 2, s. 25.

⁵¹Akkoyunlu Sultanı Hamza, 836/1432 ile 847/1443 yılları arasında Diyarbakır ve çevresinde sultanlık yapmıştır. Sur içinde kendi adını taşıyan bir mescid-i şerif yaptırmıştır. Diyarbakır'da vefat etmiş, ailesine ait Diyarbakır Dağkapı dışında bulunan Koyunşah mezarlığında defnedilmiştir. (Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî Terâcimi MeşâhîriÂmid*, c. 2, s. 26).

Bunun üzerine Diyarbakır kadılığına Kara Kâdı lakaplı şakirtlerinden birinin getirildiği ifade edilmiştir.⁵²

Daha sonra hacca niyet ederek Diyarbakır'dan yaya ve yalınayak hareket ettiği, Beyt-i Muazzam'a varıncaya kadar yollarda on bin rekât namaz kıldığı, Mekke-i Mükerrerme'de yaklaşık bir yıl kalarak zamanının çoğunu Kabe'de ibadetle geçirdiği ve ibadetin teşehhüd zamanları dışında o makama hürmeten daima ayak üzere durduğu veaslâ oturmadığı ifade edilir. Onun rabbine büyük aşk ve candan yönelişini gören hacıların kendilerinden etkilenerek büyük birsaygı gösterdikleri, ancak onlara iltifat etmeyerek, Rabbi ile mi'râc-ı arasına kimsenin girmesine fırsat vermediği belirtilir. Hac farizasını eda ettikten sonra memlekete döndüğü, orada ilim ve tahsile devam ettiği ifade edilir.⁵³

Biri büyük mtasavvuf İbrahim Gülşeni'nin babası Şeyh Muhammed el-Amidî diğeri de Şeyh Ali el-Amidî (v. 870/1465) adında iki oğlu vardır. Diyarbakır'da yaklaşık 110 yaşında 820/1417 vefat eden İbrahim el-Amidî, Mardin kapısı tarafında surların dışında 15 dk. yürüme mesafede olan çilehanesinin yanına defnedilir. Çilehanesinin kabriyle birlikte hâlâ mevcut olduğu ve halk tarafından ziyaret edildiği ifade edilir.⁵⁴

Başta fıkıh ve ferâiz olmak üzere tasavvuf ve mantık gibi ilimlerde eserler vermiştir. Fıkıhta anlaşılmasız meseleleri çözen "*Fekkül-Muğlak*" isminde bir kitabı ve "*Şerhü'l-Ferâiz*" adıyla da bir şerh yazmıştır. Ayrıca tasavvufta ve akli ilimlerde birçok risalesi mevcut olduğu ifade edilmektedir.⁵⁵

Kadı el-Mevlâ Emrullâh(v. 992/1584)

Kadı Emrullah, 981/1574 yılında kırk akçe maaşla Şâh Sultân Zâviyesi müderrisliğine atandı. Bir sene sonra bu görevden ayrılarak, 985/1577 yılında Hânkâh Medresesi'ne geçen Kadı Emrullah,988/1580 Haseki pâyesinenail oldu. 989/1581 yılında Sahn-ı Semân müderrisliğine atandı. 990/1582 yılında Edirne Dârü'l-Hadîsi'ne terfi edildi. Aynı senenin Zi'l-ka'de ayında Diyarbakır (Âmid) kadılığına atandı, iki yıl bu görevi yerine getirdi. 992/1584 yılında Diyarbakır'da hakkın rahmetine kavuştu.⁵⁶

Kadı Tezkîreci İbrâhîm el-Karamânî, (v. 1038/1628)

Aslen Karamanlı olan Tezkireci İbrahim 1000/1591 yılında Karaman'da dünyaya geldi. Karaman ve çevresinde o dönemin âlimlerinden eğitim görerek kendini yetiştirdi,

⁵²Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 26.

⁵³Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 26.

⁵⁴Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 27; Nihat Azamat, *İbrâhîm Gülşeni*, DİA, c. 21, s. 303.

⁵⁵Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 27.

⁵⁶ Emîrî, "*Mir'âtü'l-Fevâ'id*", c. 2, s. 241-242.

tasavvuf eğitimini Ahizâde Yahya Efendi'den aldı. Bölgenin bazı ilmî merkezlerinde dersler verdikten sonra 1028/1618 yılında Pervîz Efendi Medresesine tayin edildi. Aynı senenin Şaban ayında Mehmed Bahşi Efendi'nin tezkirecilik (kâtiplik) hizmetiyle şereflendi. 4 Nisan-3 Mayıs 1620 tarihinde Mehmed Bahşi Efendi'nin ayrılmasıyla kendisi de tezkirecilik görevinden ayrılmış oldu.⁵⁷

1031/1621 senesinde Nişâncı Cedîd Medresesi, 1036/1627 Fatih Sultân Mehmed'in Sahn-ı Semân medreselerinin birinde müderrislik yapmaya muvaffak oldu. Aynı senenin Ramazân ayında Nasruddîn Efendi'nin yerine Diyarbakır (Âmid) kadılığına atandı. Yaklaşık bir buçuk sene Diyarbakır'da kadılık görevini yaparken hastalanarak 1038/1628 yılında hakkın rahmetine kavuştu.⁵⁸

Kadı el-Mevlâ Müvezzi' Ahmed b. Abdülcebbâr Efendi (v. 1089/1678)

Yaklaşık olarak 1030/1620 tarihinde dünyaya geldi. İlim tahsilini Şeyhü'l-İslâm Bahâyî Efendi'den aldı. Daha sonra Şeyhü'l-İslâm Bahâyî Efendi'nin fetva emini oldu. 1060/1650 yılında Bursa'nın Yarhisâ Medresesinde müderris oldu. Ardından 1062/1652 Hüsrev Kethudâ Dârü'l-Hadîsi Medresesine ve bir sene sonra Efdaliyye Medresesine tayin edildi.⁵⁹

1066/1656 yılında Sinop kadı vekilliği iki ay sonra Maraş kadı vekilliği teklif edildi ancak her ikisini de reddetti. 1067/1657 yılında Halep kadılığı, aynı yıl Trablusşâm kadılığına tayin edildi. 1068/1658 yılında İstanbul'a döndü. 1076/1666 yılında Tire, 1082/1671 yılında da Kayseri kadılığına atandı. 1088/1677 yılında Mahmud Efendi yerine Diyarbakır kadılığına atanan Ahmed Efendi, 1089/1678 yılında hakkın rahmetine kavuştu.⁶⁰

Kâdı İsmail Efendî (v. 1097/1686)

Kayseri'de dünyaya gelen Kadı İsmail Efendi ilk eğitimini İstanbul'a giderek Şeyhü'l-İslâm Ebû Sa'îd Efendi'den aldı. 1080/1669 tarihinde Girit, 1081/1670'de Kayseri, 1090/1680'de de Manisa kadılığına atandı. 1092/1682 senesinde Manisa kadılığı görevinden alındı.

⁵⁷Muhammed b. Yahya Nev'îzâde Atâî (v. 1044/1635), *Hedâiku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şekâik (Zeyl-i Atâî)*, TBMM Kütüphanesi, yy., s. 721; Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 43.

⁵⁸Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 44; Atâî (v. 1044/1635), *Zeyl-i Atâî*, s. 721.

⁵⁹Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 160.

⁶⁰Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 160-161; Uşşâkizâde İbrâhim Efendi, *Zeyl-i Şekâiki'n-Numâniyye*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi (nr. 242), 239a.

1096/1685 yılında Diyarbakır kadılığına atanan Kadı İsmail Efendi 1097/1686 bu görevinden azledildi ve aynı yıl vefat etti. Araştırdığımız kadarıyla vefat yeri Diyarbakır mı yoksa Kayseri mi olduğu konusunda kaynaklarda açık bir bilgi bulunmamaktadır.⁶¹

Kadı el-Mevlâ el-Müceddid el-Hafız İbrâhîm b. el-Hâc Mehmed el-Hanefî (v. 1102/1691)

Sultan IV. Mehmet Han zamanında sadâret, imamet, âlimlerin reisliği ve Rumeli kâdıaskerliği ile şereflenen İbrahim el-Hanefî 1038/1628 yılında Edirne’de doğmuştur. Ancak Memleketi Diyarbakır’dır. Babası Edirne’de bezzazlık (kumaş ticareti) yapan el-Hâc Mehmed’dir. Küçük yaşta babasının çok istediği hafızlığı bitirdi. Ardından kıraât-iseb’a eğitimini görerek dönemin meşhur kurruları arasına girdi. Edirne âlimlerinden Çelebi Yahyâ Efendi’nin ders halkasına katılarak ilim tahsil etti. İlmî ve kıraâti güzel olduğundan Sultan Selim Cami (Edirne Selimiyye Camii)’nin imam-hatip görevine getirildi. 1068/1657 yılında yine Edirne Sultan Bayezid Hân Câmii hatibi ve kurrası oldu.⁶²

Sultân IV. Mehmed Hân Edirne’ye gelip, yaklaşık bir yıl boyunca orada ikamet etmeleri, Hafız İbrahim’i tanınmasına ve hitabeti, kıraati ve ilmi yönünü beğenmesine vesile oldu. Sultân IV. Mehmet Han 1072/1661 yılında İstanbul’a dönünce kendisini Padişahın imamlığıyla şerefletirdi. 1083/1672 yılında Kamaniçe Kalesi’nin fethinden sonra Rûmeli kâdıaskerliği payesi, Dimetoka, Dağardı kadısı ve 1091/1680 yılında da Antalya kadısı görevine getirildi.⁶³

1097/1686 yılının Muharrem ayında Anadolu sadâretliğine atanan Hafız İbrahim, aynı yılın Cemâziye'l-âhir ayında Erzurumlu Seyyid Feyzullâh Efendi yerine Şehzade Mustafa ve Ahmed Han’a öğretilen olarak tayin edilir, bir yıl sonra da Rumelî sadaretine getirilir. Böylece tam yirmi altı sene 4. Mehmed Han’a imamlık hizmetini yerine getirir. Bundan bir yıl sonra sonra Üsküdar kadılığına 1100/1689 yılında da Tokat kadılığına getirilir.⁶⁴

1102/1691 yılının Şaban ayında Şeyhu'l-İslâm olan Mirza Mustafa Efendi ile Kıbrıs’agiden Hafız İbrahim aynı yılın Zilhicce ayında Kıbrıs’ta vefat etmiş, Lefkoşa Ayasofya Camii sahasında defnedilmiştir.⁶⁵

⁶¹Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 225-226.

⁶²Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 51.

⁶³Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 53.

⁶⁴Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 54.

⁶⁵Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 55; Uşşâkizâde, *Zeyl-i Şekâiki'n-Numâniyye*, 347b.

Çorlulu Alî Paşa Kethüdası el-Mevlâ Ahmed Efendi (v. 1128/1721)

Ahmed Efendi Ankara'da doğdu. İstanbul'a gelip yerleştikten sonra Osmanlı Sadrazamı Çorlulu Ali Paşa'nın(v. 1123/1711) kahyalığını yaptığı sırada Şeyhü'l-İslâm Seyyid Feyzullâh Efendi ile tanışır. Onun ders halkalarına katılır. 1117/1705 yılında *İbn Haldun Tarihi*'nin mütercimi olan Sâhib Mehmed Efendi'nin yerine Ali Hân Medresesi'ne müderris olarak atanır. Çorlulu Ahmet Paşa vezir olunca, 1118/1706'daHacı Odabaşı Medresesi, 1120/1708'de Haydar Paşa Medresesi ve 1121 yılında da Semâniyye Medresesi'ne atanır.⁶⁶

1122/1710 yılında Çorlulu Ahmet Paşa vezirlik görevinden alınınca Ahmed Efendi de Semâniyye Medresesi görevinden alınır. Aynı sene Hâce Hayreddîn Medresesine atanır. Ancak 1123/1711 senesinde görevden tekrar alınır, daha sonra 1127/1715 yılında Manisa kadısı olur. 1128/ 1715 yılında bu görevinden de alınanAhmed Efendi 1133/1720 yılında Diyarbakır kadısı olarak atanır. 1128/1721 yılında Diyarbakır'da hakkın rahmetine kavuşur, Sur'un dışındaki kabristana defnedildiği ifade edilir.⁶⁷

Kâdiel-Mevlâ İsmâil Efendi (v. 1194/1780)

Aslen Trabzonlu olan Kadı İsmail Efendi, bölgedeki âlimlerden dersler aldı. Daha sonra resmi görevlere hazırlama okuluna (ulemâ-yı resmiyyei dâdı) başladı. 1170/1737 Beşir Ağa Medresesi'ne geçti. 1172/1758 hazırlık ve medrese eğitimini tamamladıktan sonra Şeyhü'l-İslâm Mustafa Efendi derslerine katıldı.

Bostancık Camisi'nde 1191/1778 yılında ders vermeye başladı ve Sahn-ı Seman Medresesinde Mûsıla (müderrislikte ikinci yüksek derece) oldu. 1193/1779 yılında Diyârbekir (Âmid) Kadı vekilliğine (niyâbet-i şer'îyye) tayin edildi. Diyarbakır'da kadılık görevini ifa ederken 1194/1780 senesinde hakkın rahmetine kavuştu.⁶⁸

Kadı el-Mevlâ Kürî (Lagarî)-zâde Ahmed Efendi b. Lagarî Ali Efendi

Anadolu Vilâyeti'nin Oniki divan kasabasında doğmuştur. O dönemin âlimlerinden Lagarî Ali Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra İstanbul'da eski Şeyhü'l-İslâm Mu'îd Ahmed Efendi'nin medresesine katılmıştır. Ebû Said-zâde Feyzullâh Efendi tekkesine intisap etmiştir. 1106/1695 Eyüp'te yapımı tamamlanan Mahmut Ağa Medresesine müderris olmuştur. 1115/1703 yılında da Bâzîrgânbaşı Medresesi'ne geçmiştir.⁶⁹ 1116/1704 Lefkoşe kadısı olmuş, 1118/1706 görevinden alınmıştır. 1126/1714

⁶⁶Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 163.

⁶⁷Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 164.

⁶⁸ Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 230-231; *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 230.

⁶⁹Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 162.

Kayseriye kadılığına atanmış ancak 1128/1716 yılında bu görevinden ayrılmıştır. 1129/1717 yılında Medîne-i Münevvere pâyesi ve Manisa kazası görevine getirilmiş. 1131/1718 yılında ise bu görevinden ayrılmıştır. En son 1135/1723 yılında Diyârbekir (Âmid) kadısı olarak atanmış, hayatının sonuna kadar bu görevini sürdürmüştür.⁷⁰

Kâdı Ahmed Yahyazâde Efendi

Yahyâzâde lakabıyla bilinen Ahmed Efendi, Diyarbakır'ın değerli âlimlerindedir. Bir müddet memleketinde ilim neşri ile meşgul olduktan sonra İstanbul'a gitmiş orada devletin resmi âlimleri arasına girmiştir. Bu münasebetle çeşitli yerlerde kadılık görevini ifa etmiştir. 131 Numaralı Antep Şer'îye Sicili'nde 1184/1771 yılına ait bir belgede Kadı Ahmet Yahyazâde'nin imzası bulunmaktadır.⁷¹ Kâmil, muttaki, abid ve mütedeyyin biri olduğu ifade edilmektedir.⁷²

Kadı el-Mevlâ İsmail Efendi⁷³

Mühîzâde Seyyid Mehmed Saîd Efendi⁷⁴

Kadı İbrâhîm b. Hüseyin el-Âmidî⁷⁵

Kadı Asker Hasan Çelebi el-Âmidî⁷⁶

Kadı Asker Yakub Çelebi b. Hasan Çelebi el-Âmidî⁷⁷

Kadı eş-Şeyh es-Seyyid Hüseyin Çelebi el-Halvetî el-Âmidî⁷⁸

Kadı Küçük Ahmed Ağa⁷⁹

Mehmed Vahîd Efendi (İstanbul Kadısı)⁸⁰

⁷⁰Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 163.

⁷¹Ayşe Güdeloğlu, *131 Nolu Şer'îye Sicil Defterine Göre Gaziantep'in Kültürel, Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarih Ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 23, 233.

⁷²Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 173.

⁷³Diyarbakır'ın faziletli ve ileri gelenlerindedir. Memleketin önemli şairlerindedir. Şiirlerinde "Kâdı" mahlasını kullanmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 226.

⁷⁴Mühîzâde Seyyid Mehmed Saîd Efendi 1194/1780 yılından itibaren tayin olunmuştur. Daha fazla bilgi için bk. Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 231.

⁷⁵Alim, kâmil ve faziletli bir zattı. "Nakîbu'l-Eşrâf ve Ba'dehu" Anadolu ve Rûmelikâdı askeri olup, te'lîf-i kitaplarından yirmi bir sene sonra da mesned-i celîli Şeyhu'l-İslâmî ile mübeccel olmuş idi. "Velediye şerhi" ve "Tuhfetul Mahdum" adıyla iki eseri vardır. Daha fazla bilgi için bk. Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 57.

⁷⁶Kadı asker ve müftülük görevlerini yapmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 120.

⁷⁷Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 120.

⁷⁸Alim, kâmil ve faziletli bir zattı. Bayındırıyye Devleti (Akkoyunlular) döneminde Diyarbakır kadılığını yapmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 120.

⁷⁹Anadolu'da kadı askerlik yaptıktan sonra Medîne-i Münevvere'ye yerleşmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 169.

⁸⁰Amid'in Üryanizâde silsilesindedir. İstanbul kadısı Mehmed Vahîd Efendi'den ders almıştı. Daha fazla bilgi için bk. Emîrî, *Mir'âtü'l-Fevâ'id*, c. 2, s. 169.

Sonuç

Tanzimat dönemi ilim adamlarından Ali Emîrî, önemli bir şehir tarihçisi ve biyografi yazarıdır. Gerek görev yaptığı şehirler olan Diyarbakır, Mardin, Selanik, Leskovik, Erzurum, Yanya, İşkodra, Halep ve Yemen’de, gerekse seyahat ettiği Osmanlı coğrafyasının her bir yerinden kitaplar toplamış, alamadığı kitapları da istinsah ederek biriktirmiştir. Emîrî, topladığı 16 bin civarındaki kitabı 1916 yılında kurduğu Millet Kütüphanesi’ne vakfetmiştir.

Ali Emîrî’nin, yaşadığı dönemin Diyarbakır şehrini aynı zamanda ilim adamlarını tanıtmaya Diyarbakır’ın tarihi için önemli bir katkıdır. Özellikle “Mir’âtü’l-Fevâid fî Terâcimi Meşâhiri Amid” adlı eseri Diyarbakır ilim ve kültürü için çok değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Türkiye Yazma Eserler Müdürlüğü tarafından günümüz Türkçesinde kullanılan harflere aktarılan bu eser, yeni çalışmaların oluşmasına kaynaklık etmesi açısından çok kıymetlidir. Eserde kişilerin biyografilerini “elif” harfiyle başlamak suretiyle ele alması, “ba” harfine geçmemiş olması ve bazı kişilerin biyografisinde “söz konusu şahsın biyografisi “kâf” harfinde mesturdur” gibi ifadeler kullanması, eseri yirmi yaşındayken tamamladığını ifade etmesi, eserin sadece iki ciltten ibaret olmadığını göstermektedir. Ancak araştırdığımız kadarıyla diğer ciltleriyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Ali Emîrî, eseri meydana getirirken çok zorluk çektiğini, şahıslarla ilgili bilgileri öğrenmek için birçok kişiyle görüşüğünü, camiler, medreseler ve mezarlıkları tek tek dolaşarak bilgi topladığını ifade eder. Eserinde Ümnî, Agah, Çâker, Şehdî, Kâmî, Lebîb, Nisbetî ve Yüsri gibi şairler; Şeyh İbrâhim Gülşenî, Şeyh Ahmed el-Berdâhî, Şeyh Ahmed Çelebî el-Halvetî ve Şeyh Seyyid Ahmed el-Urmevî gibi mutasavvıflar, Kadı İbrâhîm b. Şahâbeddîn el-Âmidî, Kâdı Emrullâh, Kâdı İsmail Efendî, Kadı el-Mevlâ Kürîzâde Ahmed Efendi b. Lagarî ve Kâdı Ahmed Yahyazâde Efendi gibi kadılar, Müftî Halîl Efendi ve Müftî Bahâeddîn Efendi gibi müftüler, Fakih el-Hac Ebubekir el-Çermikî, Mevlânâ Muhammed el-Âmidî ve Muslihuddin Lârî gibi daha birçok fakih ve âlimlerin biyografilerini ele almıştır.

Osmanlıca Türkçesi olarak yazılan bu eserde, tercümesi geçen kadıların bilinmesinin İslam Hukuku Tarihi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla bu eserde bahsi geçen kadıları araştırdık. Tespit edebildiklerimiz hakkında kısa bilgiler vermeye çalıştık, ancak eserde başlık halinde olup da tercümesi yazılmayan bazı kadılar hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde biyografisi geçen kadıların

tamamı Diyarbakır dışından Anadolu'nun farklı şehirlerinden atanmış olduklarını görüyoruz. Ayrıca halkı Şâfî mezhebine mensup olan Diyarbakır'a atanan bu kadıların Hanefî mezhebine mensup oldukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

ARSLAN Mesut, *Ali Emîri Hayat ve Âsârı*, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, Sayı: IV, Kasım 2011, ss. 156-158.

ARSLAN Mustafa Uğurlu, *Ali Emîri Efendi ve Dîvânı*, (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

ATÂMuhammed b. Yahya Nev'îzâde (v. 1044/1635), *Hedâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik (Zeyl-i Atâi)*, TBMM Kütüphanesi, yy.

AZAMAT Nihat, "*İbrâhimGülşen'*", DİA, İstanbul,

BOZAN Oktay, *Millî Mücadele Döneminde Diyarbakır 1918-1923*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016.

ÇELİK Kemal, *Ali Emîri Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1988.

ÇELTİK Seher Erdoğan, *Ali Emîri'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

_____, *Ali Emîri'nin Vesâikü'l-Âsâr'ı*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2009, Sayı: 51, ss. 259-274.

DEMİRTAŞ Ayşe, *İslam Fethine Kadar Diyarbakır*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

EMİRİ Ali, *Mir'âtü'l-Fevâ'id Fi Terâcimi MeşâhîriÂmid(Diyarbakır Ulema ve Eşrafi) I-II*, (inceleme-
metin-tıpkıbasım), Tenkitli Neşir: Günay Kut-MesudÖğmen-Abdullah Demir, editör: İbrahim Çapak,
Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014.

_____, *Cevâhirü'l-Mülûk*, Haz. Doç. Dr. Halil Çeçen, Doç. Dr. İdris Kadıoğlu, Yrd. Doç. Dr. Ramazan Sarıççek, Diyarbakır Valiliği Kültür SanatYayımları, Diyarbakır, 2013.

_____, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmâ'ası*, Yıl: 2, Sayı: 19, İstanbul (30 Eylül) 1335.

GENÇBOYACI Melek, *Diyarbakır'dan İstanbul'a Ali Emîri Efendi*, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, ISSN: 1308-9633 Sayı: VII, Nisan 2012, ss. 210-247.

_____, "*Ali Emîri Efendi ve Divanulugati't-Türk*", 2. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi (28-30 Mayıs 2008), Ankara 2009, s. 251-260.

GÜDELOĞLU Ayşe, *131 NoluŞer'iyeye Sicil Defterine Göre Gaziantep'in Kültürel, Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarih Ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

GÜNAYDIN Yusuf Turan, *Ali Emîri-Yemen Hatıratı*, Hece Yayınları, Ankara, 2007.

GÜNER Galip Nurhan Güner, *Esâmi-i Şu'arâ-yıÂmid*, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara 2003.

HAYBER Kasım, *Tezkire-i Şuarâ-yıÂmid*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1996.

İPŞİRLİ, Mehmet “Şeyhülislam” DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2010.

İSLAMOĞLU Abdülmecit, *Ali Emîrî'nin Osmanlı Tarih Ve Edebiyat Mecmûası'nda Yer Alan İki Na'tı*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt: 12, Sayı: 3, 2012 ss. 87-117.

KARATEKE Hakan T., *İşkodra Şairleri ve Ali Emîrî'nin Diğer Eserleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.

MERMUTLU M. Said, *Ali Emîrî'nin Ezhar-ı Hakikat'ı*, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, ISSN: 1308-9633, Sayı: V, Nisan, 2011, ss. 112-139.

ÖZTÜRK Tuncay, *Ali Emîrî Efendi-Osmanlı Târîh ve Edebiyyât Mecmuası*, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2011.

SERİN Sefer, *Diyarbakırlı Ali Emîrî Divanı, İnceleme-Metin*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2007.

TUNCER Orhan Cezmi, “Diyarbakır Evleri”, *Diyarbakır: Müze Şehir*, Yapı Kredi Yayınları, ss. 233-246.

UŞŞAKİZÂDE İbrâhim Efendi, *Zeyl-i Şekâiki'n-Numâniyye*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi (nr. 242).

YAŞAR Muhammed Yusuf, *Ali Emîrî ve Mardin Mülûk-i Artûkiyye Tarihi ve Kitâbeleri Vesâir Vesâik-i Mühimme Adlı Eseri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

YEŞİLYURT Yahya, *Ali Emîrî'nin Yemen Hâturâtı*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.

YILMAZTÜRK Hasan, *Esâmi-i Şu'arâ-yıÂmid'in Tenkitli Metni*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 1999.

YÖRÜKAN Yusuf Ziya, *Ali Emîrî*, Yavuz Argıt Armağanı, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 340-361.

YUVALI, Abdulkadir-HALAÇOĞLU Ahmet, *Osmanlı Doğu Vilayetleri, Bâbiâlî*, Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2008.